

De bijbel als boek voor mensen die van lezen houden...?

N.a.v. Jan Fokkelman en Wim Weren, *De Bijbel Literair. Opbouw en gedachtengang van de bijbelse geschriften en hun onderliggende relaties*, Zoetermeer 2003.

INLEIDING

Dat de bijbel een week na de introductie van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV, 31 oktober 2004) al in de top 10 van meest verkochte boeken stond, is op zich niet verrassend. Wel dat de literaire uitgave van alle edities waarin de NBV verscheen in die eerste week gelijk het meest verkocht werd. Inmiddels hebben de verkoopcijfers van de standaardedities die van de literaire ingehaald, maar de grote belangstelling voor de laatste blijft een opmerkelijk gegeven. Het tekent de gegroeide interesse voor de bijbel als cultureel document.

Ook het gegeven dat nieuwe abonnees zowel bij *CV Koers* als bij *Vrij Nederland* als welkomstgeschenk nu een bijbel krijgen aangeboden, resp. een standaardeditie en een literaire editie, is in dit verband veelzeggend. In brede kringen lijkt er een hernieuwde aandacht voor de bijbel te zijn gekomen. De bijbel mag weer. Niet als Heilige Schrift weliswaar, maar als wereldliteratuur en als boek 'van en voor iedereen'. Als boek dat in de jas van de literaire editie van de NBV eindelijk salonfähig is geworden en zonder gêne naast Homerus in de kast gezet kan worden. Als inspiratiebron ook voor kunst en cultuur. Een boek dat je gewoon gelezen moet hebben voordat je een museum binnen gaat.

Ter gelegenheid van de presentatie van de NBV is in de vóórzomer van 2004 overigens nog onderzoek gedaan naar bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland.¹ Eén van de conclusies luidde toen dat de bijbel met een fors imago-probleem te kampen heeft en dat een negatief oordeel over de bijbel bij velen het lezen ervan in de weg staat. Dat lijkt op het eerste gezicht niet te sporen met de boven gesignaleerde gegroeide interesse voor de bijbel. Toch bevat ook het gehouden onderzoek al een paar gegevens die doen vermoeden dat de voedingsbodem voor de bijbel als cultureel document groeiende is. Onder jonge mensen van 15 t/m 34 jaar is er een forse toename van bijbellezers in vergelijking met eerdere onderzoeken geconstateerd, terwijl er bij oudere generaties juist sprake is van een spectaculaire daling. Tegelijkertijd stelden de onderzoekers een verschuiving vast in het motief om de bijbel te lezen. De bijbel wordt steeds minder gelezen met het oog op de versterking van het geloof, maar steeds meer uit culturele belangstelling en om iets op te zoeken. Beide gegevens samen getuigen van een kenterend tij.

De verschijning van *De Bijbel Literair* past geheel in de boven geschetste context. Binnen de bijbelwetenschap is er al geruime tijd sprake van een sterke fascinatie voor het literair karakter van de Schrift. *De Bijbel Literair* is vanuit deze fascinatie geboren en biedt een bundeling van artikelen waarin alle bijbelboeken, evenals ook de apocriefe boeken, voor een breder publiek worden ingeleid. De aandacht is daarbij primair op de vorm gericht. Doordat er vele auteurs aan hebben meegewerkt zijn er soms aanzienlijke verschillen in aanpak en kwaliteit van de geleverde bijdragen, maar in bijna elk artikel keren een aantal vaste aandachtspunten terug. De structuur van het bijbelboek als geheel wordt besproken, er is aandacht voor de

¹ Zie *Bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland 2004*. Een onderzoek door prof. dr. H. Stoffels van de Vrije Universiteit, in samenwerking met de NCRV, Trouw en het Nederlands Bijbelgenootschap.

verhaallijn resp. gedachtegang met de daarbij gebruikte literaire vormen en stijlmiddelen, en de meeste bijdragen eindigen met een paragraaf over intertekstuele verbindingen. Bij dit laatste gaat het om thema's, motieven en formuleringen die het besproken bijbelboek met andere delen van de bijbel verbinden. Het geheel staat onder redactie van dr. Jan Fokkelman (tot voor kort docent Hebreeuws te Leiden) en prof. dr. Wim Weren (hoogleraar Exegese Nieuwe Testament te Tilburg). Twee van de drie algemene inleidingen waarmee het boek begint, zijn van de hand van Fokkelman, die als Hebraïcus zijn sporen in het literaire onderzoek van de bijbel inmiddels ruimschoots heeft verdiend. Op zijn beurt maakt Weren zich sterk voor nieuwe methoden van schriftuitleg. Hij staat bekend als iemand met een uitgesproken voorkeur voor literaire en intertekstuele benaderingen.

Het is onmogelijk om in het bestek van een lezing alle bijdragen aan *De Bijbel Literair* de aandacht te geven die ze verdienen. Ik beperk me tot het uitspreken van enkele algemene punten van waardering, waarna ik puntsgewijs een aantal kritische notities maak. Dat de laatste de eerste in aantal overtreffen hangt ermee samen dat deze mede bedoeld zijn als evenzovele uitnodigingen tot een nadere bespreking en doordenking.

WAARDERING

1. *De Bijbel Literair* vraagt terecht aandacht voor het belang van de vorm waarin de bijbelboeken zich aan ons presenteren. Als correctie op het verleden waarin het bijbelonderzoek eenzijdig door een historische vraagstelling werd bepaald, is de paradigmawisseling die zich in de laatste decennia van de twintigste eeuw heeft voltrokken een noodzakelijke geweest. Van deze paradigmawisseling heb ik in een eerdere lezing over de hermeneutiek van het boek Jona al eens verslag gedaan.² Niet dat aandacht voor vormen in de bijbelwetenschap geheel ontbroken heeft – ook de historisch-kritische wetenschap hield zich bezig met literaire kritiek –, maar deze aandacht was tot voor kort sterk gefocust op kleinere teksteenheden, waarbij de literaire vraagstelling vaak onderbelicht bleef bij de historische. Het bepalen van de historische *Sitz im Leben* had lange tijd prioriteit boven het bepalen van de literaire *Sitz im Buch*. En het ging er vaak om de ontstaansgeschiedenis van een tekst te achterhalen. Daarom lette men in de oudere vormen van literaire kritiek vooral op onregelmatigheden in de tekst en het onderscheiden van oude lagen en latere invoegingen. De huidige literaire kritiek daarentegen oriënteert zich juist op de regulariteiten en interne samenhang van een tekst.

Veel boeken die sterk op historisch-kritische leest waren geschoeid, bleken in de praktijk nogal speculatief en hadden daardoor iets vermoeiends. Tegen deze achtergrond is het een welkome verademing dat er vandaag volop aandacht wordt gevraagd voor de literaire vormgeving van de Schrift. Op dit vlak was er inderdaad wel een inhaalslag te maken. *De Bijbel Literair* draagt daar haar steentje aan bij en helpt de huidige bijbellezers ongetwijfeld om meer oog te krijgen voor het literair-esthetische karakter van de bijbel. In het algemeen ervaar ik het als leerzaam om ook vanuit de optiek van de literatuurwetenschap naar de diverse bijbelboeken en bijbelverhalen te kijken.

² Zie mijn TSB-lezing 'Is Jona ook onder de profeten? De hermeneutiek van het boek Jona', februari 2002. Te downloaden via <http://www.ngk.nl/tsb/>

2. Het moet worden toegegeven dat we ons niet alleen in de bijbelwetenschap, maar ook in de kerkelijke praktijk van prediking en catechese nog al eens met losse teksten en perikopen bezighouden. Dit in tegenstelling tot de *lectio continua* die de prediking van Calvijn typeerde. Doorlopend legde Calvijn in zijn prediking de bijbelboeken uit, zelfs zonder zich daarbij aan het kerkelijk jaar te storen. Of dit laatste vandaag wenselijk is betwifel ik, maar een doorgaande prediking of serieprediking kon ook vandaag wel eens meer tot opbouw van de gemeente zijn dan de 'onsamenhangende' prediking waar ze het nog al eens mee moet doen. Een boek als *De Bijbel Literair* mag in elk geval als een uitnodiging worden beschouwd om ook in prediking en bijbelstudie bijbelboeken meer in zijn geheel te lezen.

Dit is een belangrijk effect dat ook de literaire editie van de NBV beoogt en o.a. door weglating van de versnummering probeert te bereiken. Uit de verslagen in het kader van het project '*Met Opbouw in één jaar de Bijbel door*' blijkt, dat het lezen van grotere trajecten voor velen, ook voor doorgewinterde kerkgangers, een nieuwe en verrijkende ervaring is.³ Bij integrale lezing zal de interne samenhang van een bijbelboek nu eenmaal sterker gaan spreken. Terecht wordt er in *De Bijbel Literair* voor gepleit om een bijbelboek vanaf het begin te lezen en om ter wille van een goed begrip een bijbelboek vervolgens ook uit te lezen.⁴ Bij andere boeken vinden we dit vrij vanzelfsprekend, maar bij bijbelboeken overheerst vaak een andere praktijk.

3. Ook het pleidooi voor een grondhouding van vertrouwen bij het lezen van de Schrift kan op mijn instemming rekenen. Weliswaar betreft Fokkelman dit enkel op taal en vormgeving van de Schrift,⁵ maar het streven om de tekst in elk geval het volle pond te geven en niet te snel allerlei omzettingen en reconstructies voor te stellen, getuigt van een basale eerbied voor de huidige gestalte waarin de Schrift zich aandient. Dat is ook de reden waarom iemand als B.S. Childs aanvankelijk erg blij was met de opkomst van het literaire bijbelonderzoek. De eerbied voor de huidige tekst die de literaire benadering kenmerkt, leek te corresponderen met zijn eigen pleidooi voor een op de canon georiënteerde benadering van de Schrift. Later is hij ook de schaduwzijden meer gaan zien en werd hij kritischer ten opzichte van het literaire bijbelonderzoek. Maar het principiële vertrekpunt in de huidige tekst van de Schrift kon hij alleen maar toejuichen. De bijbelwetenschap moet zich inderdaad niet te snel op reconstructies richten, maar ieder woord laten staan en van daaruit eerst op zoek gaan naar de samenhang. Zij is gebaat bij 'een geduldige lectuur die open is voor het anders-zijn' van de tekst.⁶ Alleen dan kan de Schrift ons ook verrassen, onze voorbarige meningen en interpretaties corrigeren en onze Godskennis verrijken.
4. Afzonderlijke aandacht voor de literaire kwaliteit van de bijbel en 'de meerwaarde van creatief taalgebruik'⁷ kan tot op zekere hoogte ook een nuttige rem zijn op

³ Zie de opeenvolgende nummers van *Opbouw* 49^e jaargang (2005).

⁴ Zie *De Bijbel Literair (BL)*, blz. 133-135.

⁵ Zie *BL*, blz. 13. Toch... ook Fokkelman schrappt wel eens enkele woorden of een colon/lijnstuk als het niet in de regelmaat van het veronderstelde systeem past, zie bijv. zijn *Dichtkunst in de bijbel. Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer 2000, blz. 146.

⁶ Zie *BL*, blz. 14.

⁷ Zie *BL*, blz. 19.

een manier van bijbellezing die sterk op de praktijk gericht is en elke bijbeltekst direct bevraagt op wat gelovigen vandaag 'er mee kunnen'. Het is een gegeven dat de traditionele bijbelstudie in kerkelijke kringen zich niet meer in een al te grote populariteit kan verheugen. Vandaag wordt meer aandacht gegeven aan de persoonlijke en praktische kanten van het geloof, en staat terecht ook de pastorale, diakonale en missionaire functie van de huiskring volop in de aandacht. Maar omdat deze oriëntatie op de praktijk van geloof en kerk-zijn niet zelden gepaard gaat met een vluchtiger leesgedrag, kan een boek als *De Bijbel Literair* een welkome prikkel zijn. Een welkome prikkel om te leren de bijbelboeken en bijbelwoorden eerst te laten uitspreken, voordat wij ze met onze op de praktijk en beleving gerichte vragen in de rede vallen. Hoe belangrijk de vraag naar wat God ons vandaag in een bepaald schriftwoord te zeggen heeft ook is, het gevaar bestaat dat gelovige bijbellezers met deze vraag de Schrift zelf wel eens voor de voeten lopen. Want waarom zouden alle bijbelwoorden altijd op de praktijk gericht moeten zijn, en dan ook nog op onze praktijk?⁸ In dit perspectief plaats ik ook Fokkermans uitspraak in zijn eerder boekje over *Dichtkunst in de bijbel*: 'Het kunnen werken met eenvoudige, maar fundamentele werktuigen van de poëtica zoals parallellisme, stemwisseling, versbouw, distributie van herhaalde elementen is veel belangrijker in de ontmoeting met de bijbel dan vroom zijn.'⁹ Een uitspraak die ik in zijn eenzijdigheid niet voor mijn rekening neem, vanwege de oneigenlijke tegenstelling die hier wordt gecreeërd, maar waarin een waarheidselement ligt besloten waaraan de gelovige bijbellezer alleen tot eigen schade voorbij kan gaan.

5. In *De Bijbel Literair* worden soms verrassende waarnemingen gedaan en worden prachtige samenhangen en verbindingslijnen zichtbaar.

Als eerste voorbeeld noem ik de waarneming van dr. P.J. van Midden, dat het boek Richteren zowel begint als eindigt met een belangrijke rol voor de stam Juda, die steeds als eerste mag optrekken (1,1-2 en 20,18). De eerste keer tegen de Kanaänieten, de tweede keer tegen zijn eigen broeders, de Benjaminieten. Dit opmerkelijke compositiegegeven bindt het huidige boek tot een eenheid samen en tekent tegelijkertijd de neergaande lijn waarvan dit bijbelboek getuigt. Frappant is ook dat de genoemde confrontatie tussen Juda en Benjamin zich aan het begin van het boek al enigszins aftekent, doordat de leidende rol van Juda wordt benadrukt in vergelijking met Benjamin. Wat uit historisch oogpunt tegenstrijdig lijkt, namelijk dat Juda Jeruzalem wist te veroveren (1,8) en Benjamin niet (1,21), kan vanuit literair oogpunt worden begrepen. Voeg daarbij de rol die de plaatsnamen Bethlehem, Gibeon en Jeruzalem in het verhaal over de broederstrijd blijken te spelen (Richt. 17-21), plaatsnamen die nauw met het koningschap van David en Saul verbonden zijn, en het vermoeden rijst dat de schrijver van het boek Richteren zijn lezers op een subtiel wijze bepaalt bij de leidende rol van het koningshuis van David tegenover dat van Saul. Of de suggestie dat Benjamin literair de noordelijke stammen representeert (Bethlehem als tegenstelling zowel tot Efraïm als tot Gibeon) is hard te maken en het boek Richteren vanuit het

⁸ Vgl. E. Talstra in zijn bespreking van *De Bijbel Literair* in het *Friesch Dagblad* d.d. 30 augustus 2003: 'Ook voor gelovigen is het belangrijk om de vraag naar 'de boodschap' soms even te laten liggen. Dan kunnen de bijbelschrijvers namelijk ook eens helemaal uitspreken, voordat ze ons iets moeten meegeven voor de dag van vandaag. Gelovigen hebben wel eens te veel haast: Vertel mij waar het bij Jezus om gaat, geef mij een mooie gedachte voor onderweg.'

⁹ Zie *Dichtkunst*, blz. 232.

perspectief van de Assyrische ballingschap moet worden geïnterpreteerd, staat nog te bezien. Maar het is zonder meer de moeite waard om de plaatsnamen in het boek Richteren zorgvuldig af te tasten op hun historische, literaire en theologische associaties met het vervolg van Israëls geschiedenis.¹⁰

De bijdrage van Van Midden laat overtuigend zien hoe zinvol het is om een bijbelboek in zijn geheel te lezen. Pas dan merk je ook hoe het richterschap van Gideon in het boek Richteren een belangrijke overgang markeert. Vóór Gideon worden periodes van onheil afgewisseld door periodes van rust (zie 3,11; 3,30; 5,31), ook Gideons richterschap loopt nog uit op een periode van rust (zie 8,28), maar na Gideon gaat het snel bergafwaarts en vindt het land geen rust meer. In plaats van de rust wordt dan enkel de duur van het richterschap vermeld. Een literaire waarneming die tot de conclusie leidt dat de latere richters blijkbaar geen rust meer brachten, hoe lang hun richterschap ook duurde. Wat de oorzaak van deze neergang is, wordt intussen scherp getekend in de centrale vertelling over het koningschap van Abimelek (Richt. 9). Een zoon van Gideon die, in weerwil van wat Gideon zelf in Richt. 8,23 beweert, zowel in naam als metterdaad de koninklijke ambities van zijn vader lijkt te onthullen.¹¹ Het kan niet toevallig zijn dat het verhaal van Gideons leven uitloopt op de vermelding van zijn vele vrouwen en vele zonen. Dit moet bij de bijbellezer al een rood lampje doen branden. Vervolgens moet het opvallen dat vanaf Gideon niet alleen het aantal zonen, maar ook het aantal ezelshengsten per richter vermelding krijgt. Tegen de achtergrond van de koningswet van Deut. 17,14-20 wordt hiermee deze vorm van koningschap in het boek Richteren impliciet afgekeurd en lijkt een verlangen te worden gewekt naar een koning als David.

Maar of Davids koningschap nu in alle opzichten het betere heeft gebracht? Een opmerkelijk detail: In de instructie die Joab aan zijn boodschapper geeft om David op de hoogte te stellen van de mislukte aanval op Rabba en de dood van Uria, blijkt een subtiele verwijzing naar het verhaal van Abimelek te zijn opgenomen (2 Sam. 11,21). Fokkelman beschrijft hoe Joab hierin zijn eigen woede tot uitdrukking brengt, dat hij voor David het vuile werk had moeten opknappen. Een intertekstuele verwijzing die veelzeggend is voor ieder die het verhaal van Abimelek kent en zijn rol in de neergang waarvan het boek Richteren getuigt! Uit literair oogpunt is vooral ook het noemen van de vrouw die destijds een molensteen op het hoofd van Abimelek liet vallen, een sprekende suggestie in de richting van koning David: Joab beseft ter dege dat Davids opdracht om Uria te laten doden met een vrouw te maken had... 'De verborgen wenk van Joabs rede is deze: door echtbreken en moorden is David zelf een tiran geworden.' Fokkelmans analyse van deze passage laat wat mijn betreft overtuigend zien wat een literaire en intertekstuele benadering aan de schriftuitleg kan bijdragen.¹²

Om nog even in de richterentijd te blijven: Verrassend vond ik ook de manier waarop in het artikel over het boek Ruth de intertekstuele relatie met het verhaal van Juda en Tamar wordt uitgewerkt. Daartoe aangezet door de in Ruth 4,12 geuite wens (*'Moge uw huis worden als het huis van Peres, de zoon van Tamar en Juda...'* NBV), werkt dr. J.C. Siebert-Hommes de frappante relaties tussen beide verhalen uit, die beide cirkelen rond het thema van een geslachtslijn die dreigt dood te lopen.¹³ Tegen de achtergrond van het gegeven dat beide

¹⁰ Zie *BL*, blz. 145-157.

¹¹ Zie ook *BL*, blz. 28-29.

¹² Zie *BL*, blz. 29-31.

¹³ Zie *BL*, blz. 375-376.

vrouwen, Tamar en Ruth, hun plaats hebben gekregen in de genealogie van Jezus in Mat. 1, een waarneming die merkwaardig genoeg ontbreekt, krijgt zo'n intertekstuele analyse zelfs nog meer zeggingskracht.

Het zou niet moeilijk zijn nog meer voorbeelden van pakkende waarnemingen te noemen, vooral uit de bijdragen die op het Oude Testament betrekking hebben – ik denk o.a. aan de poging van dr. K. Spronk om de boeken van de twaalf kleine profeten als één geheel te lezen; dit levert boeiende gegevens op –, maar deze paar voorbeelden volstaan op dit moment om te laten zien dat het alleszins de moeite waard is om kennis te nemen van wat de diverse auteurs in *De Bijbel Literair* ter sprake brengen. Ook wanneer je niet alle vondsten en ontdekte structuren direct kunt meemaken, dwingen ze je in elk geval om goed te lezen en om nauwkeurig met teksten om te gaan. Het uitgangspunt van de literaire benadering – ik ben me er van bewust dat hier eigenlijk in meervoud gesproken zou moeten worden, omdat 'de' literaire benadering niet bestaat – om de ankerpunten voor de interpretatie altijd weer in de gegevens en signalen van de tekst zelf te zoeken, is voor iedere exegeet een onmisbare voorwaarde om tot een steekhoudende en zinvolle schriftuitleg te komen.

KRITISCHE NOTITIES

Mijn waardering voor al het leerzame dat ons in *De Bijbel Literair* geboden wordt, neemt niet weg dat ik over dit monumentale boekwerk zeker niet in alle opzichten even enthousiast ben.

1. De literaire benadering wordt met name door Fokkelman vrij exclusief als de enig legitieme en de enig vruchtbare geponeerd. Hij lijkt er nogal stellig van overtuigd dat een goed bijbelgebruik pas begint bij de literatuurwetenschap. Hij gaat uit van de stelling dat bijbel niet alleen het meest gelezen boek op aarde is, maar ook het boek dat het meest verkeerd gelezen wordt. *De Bijbel Literair* daarentegen wil het goede lezen krachtig bevorderen. Dé aangewezen weg hierbij is die van de literaire benadering. Met enig dedain wordt de historisch-kritische benadering vervolgens als een dwaalspoor in de hoek gezet.

Dat het historisch-kritisch bijbelonderzoek nogal wat eenzijdigheden en schaduwzijden kende, is inderdaad waar. Geen serieuze onderzoeker die dat vandaag zal ontkennen. Het is ook goed dat daarop gewezen wordt. De mogelijkheden van de historische bijbelkritiek zijn in het verleden vaak schromelijk overschat. Bijbelteksten werden soms zo steriel en vergaand in lagen en bronnen uiteengelegd en uitgeknepen, totdat er geen leven meer in zat. Veel theorieën zijn bij nader inzien ook niet houdbaar bleken. Maar het is evenzeer waar dat juist het historisch-kritisch onderzoek de bijbelwetenschap talrijke inzichten heeft opgeleverd, die vandaag niet meer weg te denken zijn. Dat komt ook wel tot uitdrukking in veel van de geleverde bijdragen. Des te vreemder is het dat Fokkelman daar in zijn presentatie van dit boekwerk zo gemakkelijk aan voorbijgaat en blijkbaar een onbedwingbare neiging heeft om zijn afkeer van het meer historisch georiënteerde bijbelonderzoek uit te spreken. Afwisselend spreekt hij over de 'zogenaamde hogere bijbelkritiek', over een 'berg die niet meer dan een muis heeft gebaard', over 'de onvruchtbare omwegen van de historisch-kritische wetenschap' en over de historisch-kritische vraagstelling als 'een soort

archeologische zoektocht.¹⁴ Dat deze opmerkingen met een korreltje zout genomen moeten worden, blijkt trouwens ook uit het simpele gegeven dat Fokkelman zelf wel degelijk gebruik maakt van de resultaten van het historisch-kritisch bijbelonderzoek. Bijvoorbeeld wanneer hij van de opschriften boven de psalmen zegt dat deze pas eeuwen later zijn toegevoegd en hij de boeken Prediker en Hooglied zonder nadere argumentatie als pseudepigrafie typeert.¹⁵

Iets voorzichtiger uit Weren zich in zijn *Ten geleide*. Hij typeert alle historisch georiënteerde vragen in het bijbelonderzoek als legitiem, maar vraagt er ook aandacht voor dat ze voor het zicht op de teksten zelf vaak verduisterend waren.¹⁶ Tot op zekere hoogte is dat inderdaad wel het geval. Maar laat het literaire bijbelonderzoek nu niet van de weeromstuit in het andere uiterste vervallen. Naar mijn stellige overtuiging mag de literaire aanpak geen excuus zijn om over historische vragen niet langer na te denken. De bijbel is nu eenmaal een boek dat een lange geschiedenis heeft doorgemaakt. De bijbelse boodschap is ook nauw met deze geschiedenis vervlochten. Het besef hiervan is van onmiddellijk hermeneutisch belang. Bijbellezers zijn er bij gebaat dat ze oog krijgen voor het historisch reliëf van de bijbelse boodschap. Hier kom ik in de volgende notitie nog op terug.

Uit diverse artikelen die *De Bijbel Literair* bevat, blijkt ook wel duidelijk dat de historische vraagstelling niet zomaar kan worden uitgeschakeld. Ik denk aan de dateringsvragen die bij sommige bijbelboeken expliciet aan de orde worden gesteld en de stelligheid waarmee bijvoorbeeld het auteurschap van 1 Petrus op grond van theologische en historische argumenten (tot mijn verrassing) aan de gelijknamige apostel wordt ontzegd.¹⁷ Dat deze argumenten in de opzet van dit boek niet nader gespecificeerd kunnen worden is jammer, maar wel te begrijpen. De redactie van *De Bijbel Literair* houdt zichzelf en zijn lezers echter voor de gek, als zij de historische vraagstelling in de presentatie van dit boekwerk terzijde schuift of zelfs taboe verklaart. Ook een vorm van verduistering?!

Ter illustratie hiervan een paar voorbeelden: In *De Bijbel Literair* wordt de historische hypothese bepleit, dat Paulus in zijn huidige brief aan de Filippenzen een oudere brief heeft geïntegreerd¹⁸ en wordt uitvoerig stil gestaan bij de vragen die de relatie tussen 1 en 2 Tessalonicenzen oproepen.¹⁹ Dit laatste gebeurt weliswaar onder de noemer van 'een intertekstueel probleem', maar dezelfde vraagstelling werd voorheen gewoon historisch-kritisch genoemd. Ook in de bespreking van andere bijbelboeken, zoals het boek Job, doen historisch-kritische vragen volop mee, ook wanneer ze niet langer zo worden benoemd. De woorden van Elihu worden bijvoorbeeld als een secundaire invoeging aangemerkt en lijken om die reden (toch in strijd met de uitgangspunten van het boek?) zelfs geen inhoudelijke aandacht meer te ontvangen.²⁰ Deze voorbeelden zouden met vele zijn te vermenigvuldigen. Het leven is blijkbaar sterker dan de leer.

2. In haar bespreking en aanbeveling van *De Bijbel Literair* stelt dr. E. van Staalduine-Sulman dankbaar vast dat de literaire benadering de kloof tussen de

¹⁴ Zie *BL*, blz. 11-13.

¹⁵ Zie *BL*, blz. 313.

¹⁶ Zie *BL*, blz. 7.

¹⁷ Zie *BL*, blz. 709.

¹⁸ Zie *BL*, blz. 619vv.

¹⁹ Zie *BL*, blz. 647.

²⁰ Zie *BL*, blz. 337.

bijbeltekst en de huidige lezer zoveel kleiner maakt dan de historische bijbeluitleg.²¹ Ik heb hier toch mijn twijfels bij. Op het eerste gezicht mag dit zo lijken, 'omdat historische situaties steeds moeten worden uitgelegd'. Het is ook de opvatting waarmee Fokkelman zelf zijn literaire aanpak als de enig juiste aanprijst: 'Wie beweert dat de bijbel oud, van ver en raar is, duwt de tekst ver van zich af en komt als gevolg daarvan met een formidabel probleem te zitten: of de bijbel "nog wel iets kan betekenen voor de moderne mens?" Maar dit probleem heeft men via de drievoudige vervreemding (de tekst komt van heel ver, is van lang geleden en hoort bij een heel andere cultuur, J.D.) zelf opgeroepen en het is onoplosbaar omdat het een schijnprobleem is. In werkelijkheid is de bijbel nabij (...) en ontstaat zijn betekenis dankzij de activiteit van de geest en de verbeeldingskracht waarmee wij de tekst tegemoet treden.'²² Maar als de bijbel niet enkel als cultureel document of als 'een verhaal dat gaat' gelezen wil worden, maar ook als het geïnspireerde Woord van God, de lamp voor onze voet en het licht op ons pad, dan is het voor het verstaan van zijn boodschap juist van belang om ook de vreemdheid van de bijbel te ondergaan. Anders ontkom je niet aan het risico dat je eigen ervaringswereld en je eigen geloofsbeleving het hermeneutisch kader worden van waaruit je een tekst verstaat.

Ik herinner aan een opmerking die dr. A. van der Dussen maakt in zijn TSB-lezing over de historisch-kritische methode: 'De ervaring van distantie werkt er, paradoxaal gesproken, aan mee dat de tekst ons kan gaan raken als een Woord dat niet zelden aanstootgevend ingrijpt in ons leven. Waar daarentegen aan die tijdsafstand geen recht wordt gedaan, en gesuggereerd wordt dat wij de mensen die in bijbelse tijden geleefd hebben rechtstreeks kunnen verstaan, is het gevaar groot dat wij onze eigen ervaringen en geloofsideeën op hen terug-projecteren.'²³ Van der Dussen brengt dit in tegenover een orthodox-gereformeerde prediking die alleen zichzelf en haar eigen religie in de Schrift tegenkomt. Dit is ook het bezwaar dat Fokkelman zelf heeft tegen de traditionele bijbeluitleg: 'Veel bijbeluitleg is weinig meer dan een bevestiging van de overtuigingen die de uitlegger al van te voren bezat. Met een beetje wringen en persen lukt het onze babbelse geest meestal wel de tekst in onze voorgevormde denkpatronen of zelfs onbewuste verlangens te voegen, en daarna met de beste bedoelingen vol te houden dat onze opvattingen zo uit de Heilige Schrift stammen.'²⁴ De vraag is echter of de literaire benadering die Fokkelman voorstaat aan dit gevaar kan ontkomen wanneer ze het historisch reliëf van de Schrift principieel buiten beschouwing laat. Dit brengt mij bij het volgende punt.

3. In het *Ten Geleide* wordt de suggestie gewekt dat de literaire benadering een grotere mate van objectiviteit zou garanderen, omdat zij op gegevens in de tekst zelf is gebaseerd. Van Weren formuleert het zo: 'Binnen de literaire aanpak speelt de lezer een grote rol, maar toch leidt dat niet tot subjectieve willekeur, want een goede lezer laat zich in het proces van betekenisverlening leiden door sturende factoren die in de tekst zelf verwerkt zijn.'²⁵ Hier gebeurt iets merkwaardigs. Toen de historische bijbelkritiek haar intrede deed, werden er soortgelijke dingen gezegd. De tekst van de bijbel zou niet langer vanuit de vooroordelen van geloof

²¹ Zie E. van Staalduine-Sulman, 'De Bijbel literair', *Soteria* 21-1 (2004), 37-44.

²² J. Fokkelman, *Vertelkunst in de bijbel. Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer 1995, blz. 25.

²³ A. van der Dussen, 'De historisch-kritische methode', TSB-lezing februari 2000, blz. 11.

²⁴ *Vertelkunst*, blz. 27.

²⁵ Zie *BL*, blz. 7.

en dogma worden benaderd, maar zo objectief mogelijk vanuit de teksten zelf en vanuit onze kennis van de historische feiten. Een onmogelijk opgave, zo is gebleken, want de onderzoeker zelf brengt altijd zijn eigen vooronderstellingen mee. Zou dit bij de literaire benadering in de praktijk zoveel anders zijn? Het klinkt natuurlijk mooi, als gezegd wordt dat aandacht voor de sturende factoren in de tekst zelf de lezer kunnen bewaren voor subjectieve willekeur in de uitleg.²⁶ Waar op sleutelwoorden in de tekst zelf kan worden gewezen, ligt dat inderdaad voor de hand. Maar de vele onderling verschillende voorstellen die vanuit de literaire schrijftuitleg tot ons komen, laten zien dat ook een literatuurwetenschappelijk geschoolde lezer niet over de schaduw van zijn eigen subjectiviteit heen kan springen.

4. Terecht pleit *De Bijbel Literair* ervoor om bij het lezen van de Schrift niet alleen te letten op *wat* er staat, maar ook op *hoe* het er staat. Fokkelman noemt de vraag naar het *hoe* de 'schijnbare omweg' die moet worden bewandeld om de vraag naar het *wat* te kunnen beantwoorden.²⁷ Hier valt weinig op aan te merken. Sterker nog, dit is één van de belangrijkste winstpunten die het literaire bijbelonderzoek ons te bieden heeft!

Toch moet gezegd worden dat de vraag naar het *wat* in de praktijk van de literaire benadering nog wel eens dreigt onder te sneeuwen. In zijn bespreking van *De Bijbel Literair* in *Trouw* d.d. 8 juli 2003, sprak prof. dr. J. Goedegebuure (hoogleraar moderne letterkunde te Leiden) enigszins speels van een ontvoering van de Heilige Schrift naar het domein van de schone letteren. Naar zijn waarneming is de bijbelwetenschap in de ban van de vorm geraakt, waarbij niet langer het *wat*, maar het *hoe* fascineert. Deze gedachte heeft ook mij bij lezing van dit boek meer dan eens bekropen. Er worden tal van prachtige structuren gesignaleerd, maar de functie van de gesignaleerde tekststructuren en stijlvormen voor het vaststellen van de betekenis van een tekst was mij eerlijk gezegd niet altijd even duidelijk. Om die reden heb ik ook begrip voor de huiver die er onder studenten kan leven om zich open te stellen voor wat het literaire bijbelonderzoek te bieden heeft.

In het algemeen lijkt het mij verstandig om literaire analyses met enige nuchterheid te blijven bekijken. Ik vind het verademend als prof. dr. P. Schmidt in zijn bijdrage over Matteüs stelt: 'Heel wat structurele voorstellen zijn zinvol, maar weinig voorstellen zijn dwingend. Een indeling heeft ook altijd te maken met de globale visie van de commentator op het evangelie.'²⁸ Deze nuchterheid heb ik in andere bijdragen soms node gemist. Particuliere vondsten worden wel eens erg uitvergroot.

Voorals het gaat om het aanwijzen van concentrische patronen lijden sommige bijdragen in *De Bijbel Literair* aan een zekere systeemdwang. Dat de concentrische structuur in bijbelse tijden een geliefd stijlmiddel was, staat buiten kijf. Maar lang niet alle ontdekkingen van deze structuur vind ik even overtuigend. Vooral bij de analyses van teksteenheden uit het boek Jona heb ik in de kantlijn meer dan eens een vraagteken geplaatst, omdat de concentrische patronen mij meer dan eens wat gezocht lijken. Voor het verstaan van het boek Jona is het

²⁶ Vgl. de zelfverzekerde woorden van Fokkelman in *Vertelkunst*, blz. 25: 'De goede lezer beheerst zijn subjectiviteit: hij ontkent haar niet en weet dat hij zich er niet voor hoeft te schamen, en is juist in staat haar op gedisciplineerde wijze in te zetten ten bate van de tekst.

²⁷ Zie *BL*, blz. 12. Vgl. *Vertelkunst*, blz. 26vv.

²⁸ Zie *BL*, blz. 501.

mijns inziens zinvoller om de parallele structuur van de beide hoofddelen en de onderlinge verschillen daartussen goed in beeld te brengen, dan overal naar vermeende concentrische patronen te zoeken. De functie van dergelijke waarnemingen blijft voor mij vaak ook onduidelijk, omdat dit 'spel van het spiegelen', zoals Fokkelman het noemt,²⁹ aan de betekenis van de tekst niet altijd iets toevoegt. In de inleiding van *De Bijbel Literair* wordt de loyale lezer de taak toebedeeld om met de bijbelschrijvers te wedijveren in aandacht voor taal, stijl en structuur.³⁰ Bij sommige voorstellen krijg je echter de indruk dat gepoogd is de bijbelschrijvers te overtreffen. Opmerkelijk vond ik in dit verband ook de bijdrage van Prof. dr. M. den Dulk over Paulus' tweede brief aan Timoteüs. Vanuit een vermeende concentrische structuur kiest hij voor een bespreking 'van buiten naar binnen.'³¹ Uit literair oogpunt is het toch op z'n minst merkwaardig om een als brief vormgegeven geschrift in deze volgorde te lezen...

5. Omdat Fokkelman uitgaat van de axiomatische stellingname dat de wereld van de Schrift 'talig' is, vindt hij het niet zinvol om van een werkelijkheid buiten de tekst te spreken. Het bestaan van 'buitentalige zaken' wordt door hem niet ontkend, maar de eigen wereld die verhaal en gedicht oproepen wordt uitdrukkelijk als de belangrijkste referentialiteit van een tekst aangewezen. Het zou kenmerkend zijn voor de taal van de bijbel dat deze vooral naar zichzelf verwijst.³² Hier geloof ik nu niets van.³³ Ik erken volmondig de meerwaarde van creatief taalgebruik, maar bestrijd dat hierin de belangrijkste of zelfs enige waarde van een bijbeltekst en van andere literaire teksten gelegen is. Fokkelman dreigt het christendom tot een boekreligie te maken, wanneer hij het verhaal of gedicht zo exclusief als de enige werkelijkheid poneert en zelfs God als referentialiteit naar het tweede plan verschuift.

In de benadering van Fokkelman wordt God volledig aan de verteller ondergeschikt gemaakt. In zijn eerdere publicatie over *Vertelkunst in de bijbel* typeerde hij God zelfs als 'een taalconstructie'. Ik citeer: 'In geloof en theologie is de sterveling, dus ook een schrijver, ondergeschikt aan God, omdat de mens een schepsel van God is. Maar wij bedrijven nu vertelkunde en dienen helder te beseffen dat het bij 't vertellen omgekeerd is. In de verhalende teksten is God een personage, dat wil zeggen een schepping van verteller en schrijver. God is een taalconstructie. (...) de verteller beslist erover of God iets mag zeggen in zijn verhaal en zo ja, hoe vaak en hoe lang. Daarin verschilt God dus niet van een ezel. In een verhaal kan ook een ezel spreken...' ³⁴ Een veelzeggende en ergerniswekkende formulering, waarvan de suggestie uitgaat dat de bijbel geen andere werkelijkheid communiceert dan die van het verhaal. Natuurlijk is de bijbel een boek dat gelezen wil worden, maar om het eigen karakter van de bijbel recht te doen, is meer nodig dan een publiek van 'mensen die van lezen houden'. Het antwoord waartoe de bijbel zijn lezers uitnodigt is niet enkel het antwoord van hun verbeeldingskracht,³⁵ maar niet in de laatste plaats ook het antwoord van hun

²⁹ *Vertelkunst* blz. 18.

³⁰ Zie *BL*, blz. 13.

³¹ Zie *BL*, blz. 664.

³² Zie *BL*, blz. 13.

³³ Vgl. mijn eerder geuite kritiek op het denken van Lambert Wierenga in de al genoemde TSB-lezing over Jona.

³⁴ Zie *Vertelkunst*, blz. 59-60.

³⁵ Zie *BL*, blz. 12.

geloof. De 'creatieve en persoonlijke respons' waar de bijbel om vraagt,³⁶ omvat primair ook de respons richting de God van wie deze teksten spreken en die ook zelf door deze teksten spreekt.

Hier ligt een belangrijk knelpunt voor een literaire benadering die ook over God niet anders dan als over een personage weet te spreken. In de woorden van drs. K. van Bekkum: 'Als "God" niet meer is dan een karakter in een boek waarover iedereen verder het zijne mag denken, hoef je de confrontatie met de tekst niet meer aan te gaan.'³⁷ Bij gevolg worden er in *De Bijbel Literair* over God soms uitspraken gedaan, die de gelovige bijbellezer storend in de oren zullen klinken. De verontschuldiging luidt meestal dat het enkel om literaire uitspraken gaat. Maar de afzonderlijke bijbelboeken werden toch niet enkel uit literaire motieven geschreven? Van het besef dat de bijbel niet alleen met de cultuur, maar eerst en vooral ook met een geloofsgemeenschap verbonden is, die zich door God weet aangesproken, is in *De Bijbel Literair* echter weinig te merken.

- Ik onderken de grote waarde van de inbreng die de literatuurwetenschap op dit moment in de bijbeluitleg levert en probeer daar ook zelf volop mijn winst mee te doen. Maar het is wel zaak steeds op je hoede te blijven dat de aandacht voor het literaire niet in mindering komt op de aandacht voor het boodschappelijk karakter van de Schrift, en voor de historische en theologische werkelijkheid waarvan de Schrift getuigt. Elke literatuurwetenschapper zal benadrukken dat 'literair' en 'fictief' niet per definitie als synoniemen gelden. Het pleidooi voor een meer literaire benadering van de Schrift gaat vaak gepaard met de verzekering dat hierbij geen uitspraken worden gedaan over het al of niet historische karakter van het vertelde. Maar nu de praktijk. Ook in *De Bijbel Literair* laten onderzoekers zich meer dan eens door hun literaire waarnemingen verleiden tot het doen van historische en theologische uitspraken. De literaire aanpak blijkt soms een sterk absorberende werking te hebben, waardoor het historische uit de teksten wordt weggezogen.³⁸ Bij lezing stuitte ik herhaaldelijk op in dit opzicht suggestieve formuleringen als 'een schitterende literair-theologische vondst van Marcus',³⁹ waarmee dan de eerste lijdensaankondiging bedoeld blijkt te zijn, of 'de schrijver laat de nieuwe ontwikkelingen echter al bij voorbaat door Jezus zelf sanctioneren.'⁴⁰ Vandaar de waarschuwende woorden van prof. dr. H.G.L. Peels: 'De narrativiteit kan een koekoeksjong worden waarmee het verhaal wordt uitgespeeld tegen de geschiedenis en het dogma.'⁴¹ Van de proloog in Matteüs bijvoorbeeld wordt in één adem met de typering hiervan als 'literair spel met motieven uit het Oude Testament en de Joodse legendeliteratuur' gesteld dat achter dit verhaal amper enige historische informatie gezocht moet worden.⁴²

³⁶ Zie *BL*, blz. 32.

³⁷ K. van Bekkum, 'Heimwee naar de Schrift', *Nederlands Dagblad* d.d. 5 september 2003.

³⁸ Vgl. de opmerking die Fokkelman maakt n.a.v. de mededeling over Gods berouw in Gen. 6,6, *Vertelkunst*, blz. 57: 'De verteller weet dat omdat hij het weet, hij weet het omdat hij het zegt, en misschien weet hij het pas wanneer hij het zegt; het is niet nodig zo'n mededeling voor "historisch betrouwbaar" te houden en een doctrine op te stellen dat de schrijver eerst een telefoontje van de Heilige Geest heeft gehad.'

³⁹ Zie *BL*, blz. 509.

⁴⁰ Zie *BL*, blz. 531.

⁴¹ Zie *Theologia Reformata* 47-3 (2004), 290.

⁴² Zie *BL*, blz. 505.

7. Het is onmiskenbaar dat Fokkelman een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het analyseren van poëtische teksten. Zijn bijdrage over de Psalmen en vooral ook zijn voor een breed lezerspubliek geschreven *Dichtkunst in de bijbel* zijn zonder meer de moeite van het bestuderen waard, mits de lezer het vaak badinerende spreken van Fokkelman over de theologie, de bijbelwetenschap en het orthodox geloof voor lief neemt. Veel van wat in *De Bijbel Literair* uiteenzet is breder uitgewerkt en onderbouwd in dit eerdere geschrift.

Fokkelman is echter niet de enige die een deskundige literaire analyse van poëtische teksten bevorderd heeft. Er is de laatste decennia op dit terrein ook door anderen goed werk verricht. Ik noem hier in het bijzonder het werk van W.G.E. Watson en dat van de zgn. Kamper school van J.C. de Moor en M.C. Korpel.⁴³ Het is bijzonder leerzaam om hier kennis van te nemen. Niet enkel met het oog op de psalmen, maar zeker ook met het oog op de profeten. Het voordeel van de NBV is, dat nu ook duidelijk zichtbaar wordt dat al gauw één derde van het Oude Testament uit poëtisch vormgegeven tekst bestaat. Tijdens mijn promotiestudie is de literaire analyse hiervan voor mij een hele ontdekkingstocht geworden. Beginnend bij de basale studie *Classical Hebrew Poetry* van Watson heb ik vooral ook het werk van De Moor en Korpel als zeer verrijkend ervaren. Het in beeld brengen van de colometrie van een tekst en het herkennen van bijv. een monocolon blijken meer dan eens wezenlijk voor het overtuigend afbakenen van een tekst. Er gaat een signaalwerking vanuit. Ook het herkennen van stijlmiddelen als ellips, chiasme, inclusio, alliteratie, assonantie, enjambement en parallelisme zijn vaak richtinggevend als het om het vaststellen van betekenis en boodschap gaat. Voor mij eigenlijk ook niet meer weg te denken bij de analyse van poëtische teksten.

Zeker, ook van Fokkelman heb ik hierover een en ander geleerd, vooral voor het herkennen van strofen. Toch heb ik met zijn aanpak wat minder affiniteit vanwege zijn sterk getalsmatige benadering van de Hebreeuwse poëzie. Die gestalsmatige benadering heeft op mij een wat vervreemdend effect. De stelligheid waarmee hij doorgaans spreekt, verhuult dat er op dit vlak van de Hebreeuwse poëtica nog heel wat tegenstrijdige meningen de ronde doen. Wat mij zelf betreft: Het tellen van lettergrepen in plaats van heffingen,⁴⁴ het berekenen van een centraal normgetal voor de lengte van een colon dat vervolgens met de naam van David in verband gebracht zou kunnen worden,⁴⁵ dergelijke analyses dragen weinig bij aan mijn literair genoeg bij het lezen van de psalmen. Ik zou hierover eigenlijk ook wel eens wiskundige willen horen, want laat de waarneming dat 65 % van alle cola uit zeven, acht of negen lettergrepen bestaat, zich zomaar transponeren naar algemene dichtregels? Wanneer maar liefst 35 % van de cola buiten de berekening wordt gehouden, omdat ze blijkbaar uit vier, vijf of zes lettergrepen bestaan, heb ik enige twijfels bij het normatieve en

⁴³ In volgorde van verschijnen: W.G.E. Watson, *Classical Hebrew Poetry, A Guide to Its Techniques*, Sheffield 1984; M.C.A. Korpel en J.C. de Moor, 'Fundamentals of Ugaritic and Hebrew Poetry'. In: W. van der Meer en J.C. de Moor (red.), *The Structural Analysis of Biblical and Canaanite Poetry*, Sheffield 1988, blz. 1-61; J.C. de Moor en W.G.E. Watson, *Verses in Ancient Near Eastern Prose*, Neukirchen 1993; W.G.E. Watson, *Traditional Techniques in Classical Hebrew Verse*, Sheffield 1994.

⁴⁴ In *Dichtkunst* beschrijft Fokkelman zijn keuze om lettergrepen te tellen als een vluchtweg om te ontkomen aan de discussies en onzekerheden die met de metrische analyse verbonden zijn. Zie blz. 39: 'Het is mogelijk de hele kwestie terzijde te laten en de krachtige ritmiek van het Hebreeuwse dichten te meten en te beschrijven via het tellen van de originele syllaben.' Met de originele syllaben bedoelt Fokkelman de lettergrepen in die pre-Masoretische tekst.

⁴⁵ Zie *BL*, blz. 314v.

dwingende van Fokkelmans uitkomsten. Een geruststellende gedachte hierbij reikt Fokkelman mij intussen zelf aan als hij zegt dat het bij de analyse van poëtische teksten van belang is voorrang te geven aan literaire gevoeligheid boven theoretiseren over dichtkunst, en als hij enigszins verrassend concludeert: 'Aan mathematische zuiverheid is geen behoefte in de speelse wereld van de dichtkunst.'⁴⁶

Ook Van der Lugt past het nodige rekenwerk toe bij zijn analyse van het boek Job. In het boek Job zou het getal elf een structurerende rol spelen, welke betekenis ook aan dit getal moet worden toegekend. De diverse gespreksrondes zouden elk in totaal precies 270 versregels beslaan. Ik wil het graag geloven. Maar als Van der Lugt vervolgens niet alleen de versregels, maar ook alle woorden van een gedicht gaat tellen en bij een gedicht van 136 woorden uitrekt dat dit precies 8 maal 17 is en dat het getal 17 de godsnaam representeert,⁴⁷ dan haak ik af. Bij een ander gedicht telt de schrijver 238 woorden, wat precies 14 maal 17 blijkt te zijn: 'Door de naam van de Eeuwige in te weven in zijn werk heeft de dichter zijn boodschap een extra dimensie meegegeven.'⁴⁸ Zou er ooit één bijbellezer zijn geweest, denk ik dan, die er een literair genoeg aan beleeft om de woorden van een gedicht te tellen en bij het getal 238 zonder gebruik van een rekenmachine een *Aha-Erlebnis* krijgt? Van dergelijke analyses, die meer wiskundig zijn dan literair, kan ik niet lyrisch worden.

8. Laatste opmerking: Eén van de belangrijke aandachtspunten in *De Bijbel Literair* is o.a. het verschijnsel intertekstualiteit, omschreven als 'aantoonbare relaties tussen teksten uit verschillende bijbelboeken.'⁴⁹ Op dit vlak valt er inderdaad nog een hoop te leren. Het is zeer de moeite waard dat daar ook in dit boekwerk de nodige aandacht aan wordt gegeven. Wat mij betreft hadden intertekstuele waarnemingen zelfs nog wel wat meer ruimte mogen krijgen. Want het moet gezegd worden dat de aandacht voor dit verschijnsel en de kwaliteit van wat hierover wordt opgemerkt per bijdrage aanzienlijk verschilt. Eerder noemde ik al de waardevolle waarnemingen met betrekking tot Ruth en Tamar, en die over de verwijzing naar Abimelek in de rapportage van Joab. Sommige bijdragen in *De Bijbel Literair* blijven echter steken in een opsomming van gegevens. Jammer ook dat de aandacht soms beperkt blijft tot alleen het Oude Testament (Jesaja, Psalmen). Een enkele keer ontbreekt de bespreking van intertekstuele verbanden zelfs geheel (Jona). Misschien is het achteraf gezien wel te veel van het goede geweest om de bespreking van dit verschijnsel in dezelfde uitgave te willen meenemen. De intertekstualiteit bungelt er nu toch vaak maar wat bij. Ik zou me daarom kunnen voorstellen dat er nog eens een tweede bundel verschijnt, *De Bijbel Intertekstueel* bijvoorbeeld, waarin dit verschijnsel voor elk bijbelboek afzonderlijk de aandacht krijgt die het verdient.

BESLUIT

Bovengenoemde kritische notities nemen mijn aan het begin van deze lezing geuite waardering voor *De Bijbel Literair* niet weg. Ter wille van de belans herhaal in mijn

⁴⁶ *Dichtkunst*, blz. 53.

⁴⁷ Zie *BL*, blz. 348.

⁴⁸ Zie *BL*, blz. 355.

⁴⁹ Zie *BL*, blz. 8.

bespreking herhaal ik daarom dat in dit boekwerk terecht aandacht wordt gevraagd voor de literaire aspecten van de Schrift en dat de literaire benadering je in elk geval dwingt om goed te lezen en nauwkeurig met teksten om te gaan. Niet alle bijdragen zijn op dit punt even overtuigend. Sommige bijdragen vielen zelfs rondsuit tegen omdat ze helaas niet verder komen dan een navertelling. Maar daar staan gelukkig vele waardevolle bijdragen tegenover. Een enkele springt er wat mij betreft zelfs uit vanwege de verrijkende inzichten die geboden worden, bijv. het artikel van prof. dr. U. Berges. Hierin wordt een goede en leerzame poging gedaan om het boek Jesaja nu eens in zijn onderlinge samenhang te lezen, en dat zonder het historisch reliëf dat het boek Jesaja kenmerkt uit het oog te verliezen.

Blij ben ik ook met de praktische leeshulp die dit boek wil bieden, nu de bijbel in toenemende mate ook gelezen wordt door mensen die geen religieuze achtergrond hebben. Ik erken volmondig dat bestudering van de bijbel geen privilege is van de theologie alleen. Het is te waarderen dat ook de literatuurwetenschap haar bijdrage levert aan een goed verstaan van de Schrift. Mits voorzichtig gebruikt, is er alle reden om daarmee onze winst te doen. Toch wil de bijbel uiteindelijk meer zijn dan 'een boek voor mensen die van lezen houden'. Door de Heilige Geest gedreven hebben mensen over God en van Godswege gesproken. Het is bemoedigend als meer mensen zich er vandaag toe zetten om de bijbel te lezen, maar uiteindelijk dient de Schrift een hoger doel dan het verschaffen van het nodige leesplezier. In de woorden van 2 Tim. 3,16: 'Elke schrifttekst is door God geïnspireerd en kan gebruikt worden om onderricht te geven, om dwalingen en fouten te weerleggen, en om op te voeden tot een deugdzaam leven, zodat een dienaar van God voor zijn taak berekend is en voor elk goed doel volledig is toegerust.'

Op zichzelf genomen lijkt de typering van de bijbel als 'boek voor mensen die van lezen houden' me ook enigszins overtrokken, evenals de opmerking die naar aanleiding van de presentatie van de literaire editie van de NBV te beluisteren viel, namelijk dat de bijbel 'als een roman' zou lezen. Voor de levensechte verhalende teksten in de bijbel kan ik deze stelling wel onderschrijven, zeker, maar niet voor het geheel van de Schrift. Daar is de Schrift mijns inziens te weerbarstig voor. Ook wat zijn inhoud betreft. Zou het geconstateerde imagoprobleem van de bijbel niet vooral daarmee te maken hebben?

Dr. Jaap Dekker
Amstelveen, 28 april 2005